EL MEU PROCESSAMENT

Alaa Hamed

Barcelona, 14 de juny de 1995

EL MEU PROCESSAMENT

Alaa Hamed

"Qui sóc jo? Un nom a la llista d'espera, un musulmà per herència... Segurament no ho seria si hagués nascut en un altre ambient; si hagués nascut entre ateus, possiblement també ho seria. Però l'home no pot escollir el lloc de naixença." Així comença la meva novel·la *Itinerari en la ment d'un home.*

Vaig néixer embolcallat per un closca d'enigmes que, des d'un principi, vaig intentar de resoldre per trencar-la. Era un continu "no ho entenc", un continu "no ho sé". A mesura que madurava, m'emmurallaven les contradiccions, fins que vaig esdevenir foc, una flamarada espurnejant. L'opressió i la corrupció alimentaven la flama que cremava a dins meu, i la flama es va transformar en una torxa que m'il·luminava el camí.

Vinc de l'eternitat. Abans que la meva mare, em donaren a llum els esdeveniments. Sóc una persona que s'equivoca, que fa mal, que estima i odia. Porto en mi el pecat original dels homes i la puresa dels àngels. Ploro per la tragèdia humana i em commou el sol fet de veure arrencar una flor. El pecat niua a les meves entranyes, adés el venço i adés em venç, i el resultat de la lluita és un cos extenuat, un esperit perplex, una esperança que conviu amb la desesperança i un fort desig de rebel·lia. Rebel·lia contra situacions que han tenyit la meva vida d'incomprensió i d'irracionalitat.

Després d'una lluita de molts anys, i que em va fer patir molt, vaig aconseguir de trencar la closca. Ja no era jo, sinó un altre ésser diferent d'aquell que menjava, bevia, dormia, es despertava, esvalotava, sofria, resava i pecava. De vegades m'ha fet pena la meva pròpia debilitat davant d'una dona que he estimat. De vegades m'he penedit enormement d'haver suplicat justícia als

encarregats de repartir-la. Però ja no he tornat a ser jo. Qui sóc? Potser una idea que evoluciona, que ja existia abans que jo i que em va posseir, potser... aneu a saber!

Les tradicions i les supersticions m'envoltaven i m'oprimien. Vaig llegir l'Alcorà i el vaig voler conèixer a fons, pensant que tal vegada trobaria el camí de l'alliberació. Però el camí cap al coneixement no va fer més que augmentar els meus dubtes, la meva perplexitat i el desconcert del meu esperit. El text era massa general i imprecís en la interpretació dels afers del món, aquells que copsem amb la raó, i massa limitat en aquells que rauen fora de la visió i de l'experiència humana. Vaig trobar-hi, això sí, un domini molt intel·ligent de l'expressió ambigua, i vaig estar a punt de negar que Egipte té una rica tradició històrica, des de l'època dels faraons, i de creure que la Terra és plana i no rodona.

En tornar a llegir-lo, el text va començar a prendre cos en forma de dimonis, àngels, genis i profetes poderosos i permanentment enutjats, que no paraven de llençar amenaces. De les seves planes es desprenia l'absolut inintel·ligible. Vaig sentir que m'enfonsava en el mar de la confusió i, en l'intent de descobrir què contenia, em va colpir la visió de multitud de peixos que es precipitaven, voluntàriament, a la boca de la serp que encerclava el mar i els engolia. Vaig compadir-me a mi mateix i vaig compadir la gent, i vaig decidir que no seria presa fàcil per a la religió. Havia de buscar la raó que els impulsava a llançar-se d'esma cap a la boca de la serp, la raó d'aquell suïcidi col·lectiu per tal de no ser una víctima més.

I així vaig ensopegar amb els tres eixos al voltant dels quals girava tot: acceptació, obligació i llibertat. Primer calia acceptar, sense discussió, que el text del Llibre, en la seva totalitat, és la revelació divina. D'aquí en deriva l'obligació de complir totes les lleis que hi apareixen, sense donar oportunitat a la llibertat: als homes els correspon l'obediència cega respecte a totes les lleis

revelades. Un sistema molt intel·ligent, sens dubte. El qui gosa discutir allò que Déu va revelar als seus profetes, exposa la seva vida en aquest món i es condemna al càstig etern en l'altre. Per tant, ens trobem davant del fatalisme religiós enfrontat al concepte de lliure arbitri.

Déu, sense consultar cap "consell d'àngels", té la llibertat de canviar, d'ajustar, d'abrogar i de suprimir. Així, va abrogar algunes de les disposicions que ell mateix havia dictat, com és el cas dels versets satànics, amb els quals Salman Rushdie va titular el seu llibre. "Aquestes són les excelses, de les que hom n'espera la intercessió", resaven (referint-se a les deesses preislàmiques Lat, Uzza i Manà). Perquè el Déu de l'Islam és totpoderós i fa el que vol. Obliga els homes a acatar les seves lleis sense que Ell les hagi de complir, ja que Ell està per damunt de les seves pròpies lleis.

Aquest principi se'l va aplicar el Profeta [Mahoma] en algunes qüestions de la seva vida, ja que va transgredir la norma de les quatre esposes i es va casar amb deu. I posteriorment, també els califes adoptaren aquesta manera d'actuar i, després d'ells, tots els governants que emularen la capacitat divina d'obligar els homes amb les seves lleis sense que ells se sentissin obligats a complir-les. Seguint el principi de "Déu obliga i no està obligat", el musulmà passà de sotmetre's a la dictadura divina a sotmetre's a la dels governants terrenals. I l'himne de la llibertat donà pas als crits de la repressió i al brogit de l'opressió.

La doctrina del fatalisme fou un argument ideal per a les lleis i les prohibicions dels tirans, sobretot per als governants àrabs, malgrat que aquesta filosofia s'oposa a la concepció de la llibertat d'acord amb la Història Sagrada, la que Déu va establir quan va prohibir a Adam tastar la fruita del pomer. Déu va distingir perfectament entre la llibertat de rebel·lar-se i el fet de la rebel·lia i va atorgar-li llibertat total en la decisió. Si hagués volgut, podia haver-li impedit aquesta llibertat de decisió. Però Adam va poder triar i va preferir la llibertat de desobeir les ordres divines, d'acord amb el lliure arbitri que Déu li havia atorgat i, de fet, va ser més

lliure que no pas nosaltres a l'hora d'escollir. En aquest sentit podem afirmar que la llibertat va precedir el món, perquè Déu va disposar d'infinites opcions a l'hora de formar-lo; és a dir, va tenir davant seu la possibilitat de formar el món de múltiples maneres abans d'escollir l'existent. I si la llibertat precedeix la creació del món , com és que l'hem encalafornada dins el fatalisme religiós, que s'oposa a ella i que la nega? Admetre la revelació divina del text no ha de suposar justificar-ne l'eternitat ni la submissió dels homes a ell. Precisament perquè el text va ser dictat pel bé de la comunitat, si la comunitat opina que l'aplicació de les seves normes la perjudica, té tot el dret a modificar-lo, a reformar-lo i a adaptar-lo a les seves necessitats.

¿Per què avui, al llindar del segle XXI, es considera inalterable el text que va ésser dictat per a una comunitat àrab primitiva i aquesta inalterabilitat és la prova de la seva procedència divina? ¿Potser vol dir que el que fou dictat per propiciar la felicitat dels homes, i n'és només el mitjà, és més important que el propi objectiu? Amb aquesta lògica simplista, la de posar el text per damunt de les persones, hauríem d'aplicar al peu de la lletra el que contempla en relació a prohibir el control de natalitat, la reproducció d'imatges (la fotografia, les estàtues...), determinats tipus d'arquitectura, d'arts, de música, de maneres de viatjar, la formació de partits polítics i fins la construcció dels wàters tal com es fan avui! Prohibicions que han establert les autoritats de la llei religiosa i que el sentit comú no les pot admetre.

Amb aquest lògica simplista, hauríem de creure en tota mena de fàbules i acatar les lleis més estrambòtiques. Hauríem d'admetre l'esclavitud i negar la "humanitat" de la dona, hauríem de restringir l'ús del raonament i acceptar rites que no tenen cap sentit. D'acord amb aquesta lògica, aquells que s'han embarcat cap al descobriment del sobrenatural, a bord del vaixell de la imaginació, han convertit quimeres en veritats científiques. Així ha aparegut entre nosaltres una ciència riquíssima: la dels remeiers que guareixen de la febre, la tinya o la bilharziosi

amb les paraules de l'Alcorà, o la dels que cobren un bon sou fent peticions a Déu per tal que ens enviï la pluja o impedeixi els terratrèmols. Quin misteri tot plegat!

Vaig passar molts anys en el meu intent d'esbrinar el misteri i de resoldre els enigmes abans no em vaig alliberar i no vaig alliberar Déu dins de la meva ment, abans no em vaig alliberar del fatalisme religiós i vaig posar en el seu lloc la filosofia de la llibertat. Vaig escriure *Itinerari en la ment d'un home*, el desè llibre del meu cicle "Vuit anys de recerca" i només acabar-lo em va envair una gratificant sensació de llibertat i vaig sentir una estranya lleugeresa. Amb el protagonista de la història, un astronauta, em vaig envolar al planeta Urà. Ell, el protagonista, realitza un viatge a través el temps, torna amb la seva nau a la Terra al cap de tres mil anys i la gent, que ha tornat al més primitiu grau de civilització, el rep com a un enviat de la divinitat. I així és com comença a creure's el seu paper d'enviat d'un ésser superior, una força oculta que el vigila i el defensa, i s'imagina que pot dominar els esdeveniments naturals, tals com l'aparició dels núvols i de la pluja (com és el cas de la majoria de profetes). Al cap d'un temps inicia un viatge per conèixer aquesta Terra on ha anat a parar, a la recerca de la veritat, i els seus passos el guien cap a la "Terra Maleïda", on ensopega i cau dins un forat, un forat profund que el condueix a una regió habitada de sota terra. Allà descobreix una altra societat, molt més civilitzada que no pas els que habiten a la superfície, que va preferir fugir i ocultar-se abans de l'esclat de la tercera guerra mundial, i que continuà el desenvolupament de la civilització humana. I aquí comença el seu viatge cap al coneixement i la veritat i s'adona, entre altres coses, de la impossibilitat de realitzar miracles, com el de ressucitar un colom degollat. Finalment, el protagonista es salva i els elements eterns de la vida perduren: el retrocés, el progrés i allò que resta ocult i inexplicable.

Quan el llibre va aparèixer al mercat es va produir una autèntica convulsió, per primera vegada a la història de l'Egipte modern, i de la qual se'n va fer eco tot el món àrab, especialment després de la publicació al diari "Al-

Ahram" (3 de març de 1990) d'un article titulat "Un altre Salman Rushdie a Egipte", escrit per un periodista de coneguda filiació pro-saudita i, per tant, servidor d'uns interessos molt clars. Les conseqüències foren immediates i la Universitat de l'Azhar, a través de l'Acadèmia de la Recerca Islàmica, va fer públic un informe de vint pàgines on es recollien cinquanta acusacions en contra del llibre, entre elles: negació de les veritats de la fe, mofa dels símbols religiosos, defensa d'un ordre material per damunt dels valors espirituals, propagació de dubtes respecte al dogma de la revelació, ofenses contra l'Islam i el cristianisme, burla dels doctors de la llei islàmica i exaltació de la metodologia científica materialista. Tot seguit, la premsa i els mitjans de comunicació iniciaren una violenta campanya contra la meva persona i molts escriptors, entre ells el president de l'Assossiació d'Escriptors Egipcis, van demanar que se m'apliqués la pena de mort. Llàstima que no van especificar el mètode d'execució preferit: l'afusellament, la cadira elèctrica o el garrot.

Finalment, el dia 14 de març de 1990 em van detenir i em van empresonar a la presó de Tura. A la cel·la no hi entrava llum i havia de fer les meves necessitats allà mateix, en un forat a terra. A causa d'una vaga de fam, la meva salut es va ressentir i em van portar a l'hospital de la presó fins que, al cap d'uns mesos, em van deixar en llibertat provisional sota fiança de dues mil lliures. Durant la meva estada a la presó, el xeic Umar Abdarrahman va fer públic un dictamen (una fatua) exigint la meva sang i, a partir de llavors els extremistes emprengueren una tumultuosa campanya contra les propietats que tenia al meu poble: les cremaren, les destruïren i les usurparen. Una vegada al carrer, vaig ésser víctima de tres intents d'assassinat, l'últim d'ells quan em van disparar el 10 de setembre de l'any passat. Com que fins ara he escapat a la mort em coneixen amb el sobrenom de "el gat de set vides", però ignoro de quantes vides disposo i quin serà el meu destí en el proper intent.

Durant el temps de llibertat provisional continuà el procés en curs al Tribunal de Seguretat de l'Estat i, el 25 de desembre de 1991, es va fer

pública la sentència que em condemnava a vuit anys de presó i al pagament de mil cinc-centes lliures. Em van agafar de nou i em van tornar a deixar, després de pagar la multa. La sentència de presó, no obstant, no ha estat anul·lada i fins ara continua vigent, en espera de la ratificació del jutge militar corresponent per tal de fer efectiva la pena. Això és el que temo que succeeixi en qualsevol moment, i el que temen els intel·lectuals que m'han fet costat. Tanmateix, l'afer no es limita a la condemna d'empresonament, sinó que s'ha organitzat un estret setge policial i social al meu voltant. Les autoritats pertinents van "recomanar" a la ràdio, la televisió, als editors i als distribuïdors que s'abstinguessin de tenir tractes amb mi. Des de ja fa més de quatre anys, doncs, no es distribueix a les llibreries cap dels meus llibres ni es ven normalment al públic. Darrerament, les empreses distribuïdores dels diaris "Al-Ahram", "Al-Akhbar" i "Al-Gumhuria", han fet el boicot total a la meva novel·la *Els fills paguen el preu*, tot i que no conté cap al·lusió que pugui ésser interpretada com "atac a la religió".

L'any 1990, d'altra banda, m'havien detingut una segona vegada, acusat d'atacar els símbols religiosos i d'apologia del vici en un altre dels meus llibres: *El llit*. Per aquest afer vaig ésser jutjat de nou el juny de 1993, al "Tribunal de les Lletres", i em van condemnar a un any de presó i a pagar una multa de dues-centes lliures. Per la meva part, vaig recórrer la sentència al Tribunal d'Apel·lació i aquest, per la seva, va enviar un exemplar del llibre a l'Azhar per tal que s'elaborés un informe del seu contingut. En espera dels resultats, el processament va ésser ajornat *sine die*.

Més endavant, el juliol de 1994, es va tornar a dictar una sentència en contra meva, potser la més extraordinària de totes, aquesta vegada per part del Tribunal Disciplinari i, en conseqüència, em van apartar del meu treball com a funcionari en la direcció del departament d'impostos. Entre els considerants de la sentència apareixia el següent: "Per ser autor d'una col·lecció de contes on fa apologia del vici, refusa la idea del matrimoni i ataca les lleis religioses." El tribunal

basava els seus arguments en opinions expressades pels meus personatges en l'obra en qüestió i considerava que, per tant, eren les meves i era perillós que jo ocupés un lloc de treball a l'administració pública.

Aquí teniu: un tribunal del segle XX condemna un escriptor a causa de les opinions expressades pels personatges dels seus contes. No es condemnen uns fets, sinó que es penalitzen suposades intencions i possibles opinions de l'autor. És això admissible?

Aquesta és, en resum, la història dels meus processaments. En exposar-la, no voldria de cap manera que es prengués com un afany de protagonisme per la meva part. El meu objectiu és donar-ho a conèixer i denunciar-ho per tal d'evitar la tortura i la condemna de més escriptors. El que cal condemnar, en tot cas, són els mètodes d'aquests tribunals d'inquisició, que proliferen especialment a Egipte, i que jutgen les persones per les seves idees i les seves creences, o pitjor encara: que jutgen un escriptor per les opinions expressades pels personatges de les seves obres. Casos com el que acabo d'exposar es repeteixen cada dia en molts països que no respecten la llibertat de l'ésser humà, i ni tan sols tenen el més mínim respecte vers l'ésser humà, d'una manera o d'una altra: Iran, Algèria, Bangla Desh, Sudan, i un llarg etcètera. A nosaltres ens correspon denunciar aquells que ataquen la llibertat d'expressió, per la seva continuada i flagrant transgressió de la declaració mundial dels drets humans.

La situació és extremament perillosa. Les urpes dels extremistes no paren d'esgarrapar, de cremar, de destruir i de matar en nom de l'Islam, a tots els països àrabs. Qui té la raó en aquest conflicte? Crec que la raó la tenim nosaltres, tot i que existeix una veritat que no es pot negar i és que ells representen una part molt important de l'Islam. Les accions que duen a terme els extremistes: assassinats, atemptats, apropiació ilegal de béns... no són més que alguns dels aspectes de l'Islam que es practica a la Península d'Aràbia, encara que amaguem el cap sota l'ala i no ho vulguem admetre. L'Islam que s'estén a cop

d'espasa i que pretén d'afiançar-se amb la violència, el saqueig i la violació més elemental de la llibertat humana, que manté aquests mètodes en la pràctica i els justifica amb la teoria. Aquest, diuen, és el vertader Islam. El nostre Islam, en canvi, és titllat de fals, pel fet d'apel·lar a la pau, l'amor, la tol·lerància, la igualtat i la llibertat. Nosaltres, però, hauríem d'arrencar les arrels canceroses del terrorisme, l'extremisme i la superstició. El seu Islam és un perill perquè amenaça la civilització humana i la vol fer tornar enrera, als temps anteriors a l'Edat Mitjana. I quina és la solució?, ens preguntem.

Tampoc es pot pretendre anul·lar l'Islam per decret llei. D'una banda perquè molts dels nostres valors es fonamenten en la seva filosofia, la filosofia de la recompensa i del càstig, i, de l'altra, perquè es produiria el caos en suprimir el fons religiós on arrela la consciència humana. Quina pots ser, doncs, la solució?

S'hauria d'introduir la idea de la llibertat ben entesa dins de l'Islam, a fi que canviés el concepte de la pràctica religiosa i l'home no es limités a repetir inconscientment paraules que no entén, com un papagai. Aquest és el problema: el fet d'oposar la doctrina de la revelació i de les ensenyances rebudes a la llibertat. I d'aquí prové el dilema: què hem d'escollir?

Potser caldria canviar el mateix concepte de religió, que ja ha envellit. Nosaltres voldríem que la religió caminés paral·lela a l'evolució de la vida, que aportés respostes que ens servissin per a la realitat i no només per a les qüestions transcendents. La religió hauria de procurar millorar la situació de la persona.

Ara, tant la concepció de la religió com la de la llibertat es troben en qüestió. ¿Quin prejudici pot haver-hi en què l'Islam i la llibertat facin les paus, tal com el procés de pacificació que duen a terme els àrabs i els israelís?, dos adversaris que es posen d'acord amb l'objectiu immediat de la convivència. Potser hauríem de passar a l'etapa de separar completament la religió de l'estat. No

hem d'ofegar la religió dins la llibertat, per no corrompre-la, i no hem d'ofegar la llibertat dins la religió, per no anul·lar-la. Que convisquin juntes, cadascuna en el seu domini, sense atacar-se. La mesquita per a la religió i el carrer per a la llibertat.

No millorarà la vida amb una injecció de transcendència religiosa a les venes. El resultat, més aviat, serà la mort de la vida per la diferència de grups sanguinis. I no millorarà la situació de la religió com a conseqüència dels atacs d'Occident contra ella. La religió és convenient, és una manera d'entendre la vida, una creença que respectem profundament, tant a la mesquita com a l'església. Però no hauria d'ésser un conjunt de lleis per regular la vida quotidiana. D'aquesta, de la política, de l'economia i de la ciència se n'hauria d'encarregar el domini de la llibertat. Que la religió i la llibertat convisquin a la vida amb total independència i harmonia.

Ningú no té dret a limitar-me la pràctica d'allò que el meu instint tendeix a fer, mentre no limiti ni transgredeixi la llibertat de l'altre. Per això, una pregunta continua ressonant a dins meu: Per què la publicació del meu llibre va produir una convulsió tan desmesurada? Jo només em vaig limitar a utilitzar una mínima part del meu espai natural de llibertat. El vaig sembrar de paraules. No vaig reclamar l'anul·lació de cap llei, ni un nou govern ni una política diferent, només vaig limitar-me a expressar allò que el meu instint em dictava. Vaig sembrar roses i llessamins al camp de la meva pròpia llibertat, no de cap altre, i van tronar una multitud de veus airades. Per què? Per què? Ho vaig fer a la vista de tothom, sense amagar-me, sota la vigilància dels governants. Tant de bo algú altre pugui sentir l'olor de les roses que vaig plantar en els llibres *Itinerari en la ment d'un home* i *El llit*.

Els nous tàrtars, sota el comandament d'Hulagu de l'Azhar, reuniren les seves hosts i es posaren en marxa contra la meva petita i innocent terra, la trepitjaren i la devastaren. Hulagu de l'Azhar i els seus "clarividents" seguidors d'estengueren com una plaga de llagosta damunt la collita, la destrossaren

i anihilaren qualsevol esperança de canvi. La pregunta és: on és la democràcia? Pot haver-hi una democràcia administrada per un sol individu? Pot un sol individu organitzar un estat? Pot un sol individu controlar un ministeri? Pot un sol individu dirigir un partit? On és, aquí, la democràcia?

Després que es dictés contra mi la sentència de presó per vuit anys vaig viure uns dies més foscos que la nit dels temps. Quan em van agafar m'enviaren al fons del pou. No va ser injust el jutge que la va dictar, sinó el sistema que treballa a través d'ell, el que li va permetre de sentenciar injustament. I torno a demanar: Quin és el meu crim? Quin crim he comès en utilitzar el meu petit i personal espai de llibertat? Quin crim he comès en utilitzar aquest estret espai de la meva terra? No he atacat la llibertat de ningú! Només he travessat el meu espai interior. He escrit allò que el meu esperit, el meu instint em dictava. No ho he escrit jo, sinó el foc que crema en el meu interior.

Em cremo per il·luminar
el camí als altres.
Han vessat comburent
i la flama s'escampa.
Vessen més comburent
i el foc s'inflama
ardorós per mostrar
el camí als altres.

Han passat més de quatre anys, llargs i pesats, en què no he deixat de pagar el preu; de vegades satisfet, de vegades contrariat. I entretant, el president Hosni Mubarak ha deixat en suspens l'aplicació de la sentència, tot i que ja ha declarat que no l'anul·laria. M'hagués agradat sentir d'ell una opinió contundent: "l'autor ha utilitzat la seva llibertat sense passar els límits, discutiu-li si

voleu paraula per paraula, però no el mateu ni mateu la seva llibertat d'opinar", per exemple. Però rarament succeeix allò que hom espera i desitja.

Les plomes dels diables, en canvi, s'aplegaren en un feix que, contundent va caure damunt meu, igual que un assot darrera un altre. Ningú va fer de mediador. Fins els mediadors que havien declarat la seva irritació davant del processament em deixaren sol al cadafal. Va aparèixer més d'un llibre només per atacar-me personalment, sense fer cap referència als temes suscitats en la meva novel·la.

Han passat quatre anys en els quals he patit l'inimaginable: l'avolesa de la premsa, una permanent crisi econòmica, pressions psicològiques terribles, una cadena de sentències inexplicables, l'allunyament dels amics..., el meu nom va arribar a aparèixer en una llista de morts, de manera que una neboda meva es va presentar a casa vestida de dol creient que m'havien mort el mateix dia que assassinaren l'escriptor Farag Foda.

Però, per sort, no ha estat una etapa totalment tapada pels núvols i la boira i, de tant en tant, ha arribat algun raig de llum, procedent de l'Occident llunyà. En primer lloc he de destacar que de seguida vaig rebre el suport de gran quantitat d'organitzacions per a la defensa dels drets de l'home. El meu llibre ha passat a ésser objecte d'estudi i de discussió en diferents medis i se n'han fet milers de còpies posteriorment a la primera edició (un exemplar va arribar a vendre's clandestinament a la fira del llibre per tres-centes lliures egípcies, el preu

més alt mai pagat al nostre país per un llibre escrit en àrab). Han estat inscrites, fins ara, dues tesines per a l'estudi de l'obra i el processament que va originar. La Unió d'Escriptors Canadencs em va convidar, i ara sóc a Barcelona, catalunya, gaudint d'una sanitària alenada de llibertat i mercès a les gestions dels meus amics del PEN Català. Associacions americanes i angleses, també m'han convidat a formar part de la seva associació. He estat esmentat en molts discursos i he rebut cartes d'encoratjament. He estat convidat a pronunciar conferències i els diaris més importants del món s'han ocupat de mi: "New York Times", "Los Angeles Times", "The Independent", i molts d'altres. M'han entrevistat la televisió alemanya, la francesa, la mexicana i la BBC anglesa, i la revista "Tempo" va publicar un reportatge de quatre pàgines sobre el meu processament. Aquesta és l'altra cara del problema, la que m'ha ajudat a superar els moments més terribles d'aquest dolorós procés i la que va fer possible la publicació de la meva darrera novel·la: *Els fills paguen el preu*.

Per acabar, només em resta agrair-vos de tot cor la vostra presència. Gràcies per haver-me convidat i per haver escoltat amb atenció les meves paraules i els meus planys. Moltíssimes gràcies.

Barcelona, 14 de juny de 1995